

FRANCESC DE B. MOLL DINS LA CULTURA MENORQUINA DEL SEGLE XX

Vaig anomenar Francesc de B. Moll, a la inauguració de l'any de commemoració del seu naixement, «l'homenot menorquí de la cultura catalana» perquè, a diferència de l'il·lustrat maonès Antoni Febrer i Cardona (Maó, 1761-1841) i de l'intel·lectual alaiorenc de la Renaixença Josep Miquel Guàrdia (Alaior, 1833 - París, 1897), va reeixir en el seu vast programa filològic, coincident, *grosso modo*, amb el dels seus antecessors per l'ambició dels objectius marcats i per la inserció en el marc complet de la comunitat lingüística i cultural catalana. L'abast, a més, de la seva actuació investigadora, editora i cívica el va convertir, sobretot a partir de la dècada de 1950, en un referent ineludible i compartit de catalanitat: el va convertir, en paraules de Jordi Carbonell, en «ciudadà dels Països Catalans»,¹ i, com volia Josep Pla,² en un triomfador al mateix nivell que Pompeu Fabra i, avançant-s'hi amb la culminació del *Diccionari català-valencià-balear*, que el Joan Coromines del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.

Tanmateix, l'adjectiu *menorquí* no només fa referència a la màxima projecció assolida d'un filòleg insular dins la cultura catalana sinó que esdevé essencial per situar la seva etapa de formació a l'illa i, sobretot, per entendre el compromís que mantindrà, de fora estant, amb la cultura menorquina fins al punt de dreçar-s'hi com un referent també de primer ordre al moment de caracteritzar les grans etapes del segle XX: la del nou-cents, la de les dècades dels

1. Vegeu Jordi CARBONELL, «Francesc de B. Moll, ciudadà dels Països Catalans», a INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Anuari IEC: curs 1990-91*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, p. 78.

2. Vegeu Josep PLA, *Obra completa*, vol. XVI, *Homenots. Segona sèrie*, Barcelona, Destino, 1970, p. 295-328.

anys vint i trenta, la de la resistència i l'activisme antifranquistes i la de la recuperació democràtica.

L'ETAPA DE FORMACIÓ DINS LA MENORCA DEL NOU-CENTS (1903-1920)

A la manera d'un *Bildungsroman*, el mateix Francesc de B. Moll ens ofereix, a les cent vint pàgines inicials d'*Els meus primers trenta anys*, la formació d'un caràcter, deutor, com no podia ser d'altra manera, dels tres pols establerts per la ciutat, per la família i per l'ensenyament. Fidel a la memòria personal, ens hi reflecteix la recerca d'una consciència pròpia damunt el canemàs viu de totes les sollicituds familiars i educadores, indestriables de l'ambient cultural d'una època. Així, caldria remarcar, en primer lloc, la «categoria» continguda en les figures familiars i en les docents del seminari de Ciutadella no només pel que tenen de formatives de la seva personalitat, sinó també com a exponents d'una dinàmica cultural de caràcter més general. De la família, n'extreu una religiositat substancial i una vivència concreta del que anomenam *cultura* o *literatura popular*, ampliada per la fascinació que exerceix el seu pare artista, ben relacionat amb el pedagog i escriptor republicà Joan Benejam i Vives³ (Ciutadella, 1846-1922). El seminari, al seu torn, l'insereix de ple en un dels centres culturals més representatius del conservadorisme catòlic, un conservadorisme que, des del tombant de segle, ha sofert una important evolució pel que fa a la superació de la bel·ligerància ideològica de la Restauració, i s'ha decantat per l'adopció d'un programa cultural, desenrotllat per clergues i per laics, entre els quals sobresurten el poeta i narrador Àngel Ruiz i Pablo (es Castell, 1865 - Barcelona, 1927) i el folklorista i filòleg Francesc Camps i Mercadal (es Migjorn, 1852-1929).

D'aquesta manera, el Francesc de B. Moll interessat per la literatura popular, el coautor de fet del *Cançoner popular de Mallorca* del pare Rafel Ginard Bauçà,⁴ hauria trobat en la família la primera escola i s'hauria fet amb uns materials que reelaborà en la maduresa, com ho demostren els textos publicats a *Cinc temes menorquins*, «Contarelles d'en Mollet» i «La cançó del confés fingit». Al primer, en la línia del Joan Benejam costumista de *Ciutadella vella* (1909), ofereix una mostra del «repertori molt extens de rondalles i anècdotes» del seu pare, provinents «del tresor universal de rondalles i faules, però també [...] de caràcter local, referides a persones que ell havia conegut o que havien viscut a Ciutadella poc abans de néixer ell». Al segon, recupera del

3. Vegeu el número monogràfic i col·lectiu, dedicat als diferents vessants de l'obra de Joan Benejam, de *Publicacions des Born*, Ciutadella, Cercle Artístic, núm. 9 (2001), p. 134.

4. Vegeu Pere ROSSELLÓ BOVER, «Rafel Ginard i Francesc de B. Moll, "autors" del *Cançoner popular de Mallorca*», *Publicacions des Born*, Ciutadella, Cercle Artístic, núm. 9 (2000), p. 95-110.

«quadern de cançons populars menorquines», pertanyent als seus «papers de joventut», la versió de la «Confessió de sa pastora», recollida de boca de la seva padrina Rafaela Salord i Torrent, per completar l'oferta per Francesc Camps i Mercadal al seu *Folklore menorquí de la pagesia* (1918).⁵

És, a més, a la biblioteca paterna que descobreix el *Vocabulario menorquín-castellano* (1885) de l'esmentat Joan Benejam⁶ i, tot i que Moll emmarca el naixement de la seva dedicació filològica dins les coordenades d'una inqüestionable castellanització oficial, no podem dubtar ni de la importància del fet ni dels canvis que, des de començaments de segle amb la resposta menorquina a la *Lletra de convit* d'Antoni M. Alcover, subvertien el panorama filològic menorquí.⁷ És des d'aquesta perspectiva que entendre Francesc de B. Moll, més enllà d'una experiència vital concreta i del marc individual d'un procés de formació, reclama l'obertura completa al panorama cultural menorquí de les dues primeres dècades del segle xx per tal com ell n'esdevé receptor, ni que sigui inconscient, de les línies de força en moviment, i, a la fi, les acabarà convertint, activament, en un projecte que desbordarà totes les previsions inicials. En aquest sentit, esdevindrà la figura que, a manera de quinta essència i de superació, farà possible el gran salt qualitatiu de la producció cultural sorgida dels sectors catòlics i conservadors de l'illa, entre els quals, a més dels esmentats Àngel Ruiz i Pablo i Francesc Camps i Mercadal, se situen els membres d'una generació més jove que, com Josep M. Ruiz Manent (Ciutadella, 1892 - Madrid, 1951) i el mallorquí format a Menorca Joan Estelrich (Felanitx, 1896 - París, 1958), avançaran com ell amb programes adequats a la nova realitat del nou-cents des d'uns orígens ideològics comuns.

En efecte, Francesc de B. Moll desplegarà la seva etapa de formació dins una Menorca que, des del tombant de segle, havia fet un viratge cultural important en el sentit de rectificar les bases en què s'havia assentat la producció cultural tant dels sectors catòlics com dels republicans. La represa de la *Revista de Menorca* per Gabriel Llabrés Quintana el 1896-1897, amb la incorporació de Francesc Hernández Sanz, significà un impuls de catalanitat i un replantejament del paper de l'estudiós i de l'intel·lectual dins la societat. L'homenatge que la revista va retre a Josep M. Quadrado el 1896, amb col·laboradors de diferent procedència ideològica, permet d'establir el nou traçat d'un mapa, que, des del 1898, incorporà el referent d'un regionalisme,

5. Vegeu Francesc de B. MOLL, *Cinc temes menorquins*, Menorca, Edicions Nura, 1979, p. 81-105.

6. Vegeu Joan BENEJAM, *Vocabulario menorquín-castellano*, edició facsímil amb pròleg d'Àngel Mifsud Ciscar, Menorca, Ajuntament de Ciutadella i Edicions Nura, 2000.

7. Vegeu Jordi CARBONELL, «Els gramàtics i els lexicògrafs menorquins anteriors a F. de B. Moll», a *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Menorca*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, i Menorca, Institut Menorquí d'Estudis, 1994, p. 57-75.

tingut en compte tant des de la perspectiva conservadora d'un Àngel Ruiz i Pablo com des de l'anarquista d'un Joan Mir i Mir, el qual, des de les pàgines d'*El Porvenir del Obrero*, advocava per un regionalisme «modernista» compatible amb els «principis de la revolució social internacional».⁸ Les diverses formulacions de la fi de segle cristallitzaren en institucions, publicacions, trajectòries intel·lectuals i relacions amb Catalunya i Mallorca ja dins el nou-cents: així, cal destacar, d'una banda, la creació el 1905 de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, amb la *Revista de Menorca* com a òrgan d'expressió des del 1906 i amb la figura destacada de Francesc Hernández Sanz, el seu director, decantat ara decisivament cap a la historiografia; de l'altra, l'evolució de Francesc Camps i Mercadal de periodista catòlic a folklorista i filòleg; l'activitat cultural desplegada al voltant del seminari de Ciutadella i el naixement d'una premsa regionalista, les principals fites de la qual seran la publicació quinzenal *Llum Nova* (1912-1913) des Migjorn, amb la publicació de les *Normes ortogràfiques* de 1913, i el diari ciutadellenc *El Iris* (1913-1936). En tots els casos, la presència menorquina participa dels grans projectes (Obra del *Diccionari*), actes (Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana) i institucions (Institut d'Estudis Catalans) del nou-cents. Finalment, la commemoració del centenari del naixement de Josep M. Quadrado el 1919 serà un altre punt de trobada important entre els sectors agrupats al Cercle Artístic de Ciutadella i a l'Ateneu maonès.⁹ El fet, només, que l'historiador i l'escriptor romàntic menorquí esdevingués, alhora, un referent per als joves Francesc de B. Moll i Joan Hernández Móra ens pot donar la mesura d'un avanç i d'una convergència que, tot i les ambivalències expressades, culminaran amb les noves realitats de la dècada dels anys vint i trenta.

És dins aquest context, molt sumàriament esbossat, que adquireix sentit col·lectiu l'actuació periodística i filològica de l'adolescent i del jove Francesc de B. Moll. En primer lloc, cal situar-hi les col·laboracions a la revista mariana mensual *Monte Toro* i al diari catòlic *El Iris*, publicacions que, iniciades respectivament el 1912 i el 1913, s'inserien dins l'òrbita de l'assumpció, ambivalent, de l'església dels plantejaments regionalistes amb tot el que açò implicava d'incorporació de referents de catalanitat cultural i lingüística.¹⁰ Un buidatge ràpid del diari ciutadellenc fa palesa la presència creixent de Moll a

8. Vegeu Josep PORTELLA COLL, «Joan Mir i Mir. Obra anarquista. 1898 a 1915», *Revista de Menorca*, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (1988), p. 211.

9. Vegeu Josefina SALORD RIPOLL, «Josep M. Quadrado com a referent cultural de la Menorca del nou-cents», a M. PAREDES i J. SALORD (COORD.), *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la Il·lustració al Romanticisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 327-349.

10. Vegeu Josefina SALORD RIPOLL, «El diari *El Iris* dins el regionalisme menorquí del nou-cents», *Revista de Menorca*, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó i Institut Menorquí d'Estudis (1994), p. 109-124.

partir del 1918 amb articles d'opinió amb una òbvia càrrega ideològica, com la sèrie titulada «La cuestión social» del juliol a l'agost de 1919, però també amb contes i, sobretot, amb textos que giren al voltant d'una data mítica, del Romanticisme ençà, per a la història de Ciutadella, la commemoració de l'assalt turc de 1558,¹¹ a la qual dedica l'article «Pro aris et focus» del 9 de juliol de 1919 i el poema «Inmortal», publicat l'11 de setembre de 1920 però recitat el mateix 1919 al gran acte central del centenari del naixement de Josep M. Quadrado al Cercle Artístic de Ciutadella, lectura que, entre d'altres, precedí la conferència de Carles Cardó, que substituïa l'anunciada del poeta Josep Carner.

En segon lloc, el contacte de Francesc de B. Moll amb Antoni M. Alcover el 1917, en la seva tercera i darrera «eixida» a Menorca des del 1902, acabarà establint una fita dins el marc de la resposta àmplia i entusiasta a l'Obra del *Diccionari de la llengua catalana* des del 1901,¹² la primera conseqüència de la qual fou la col·laboració del folklorista Francesc Camps i Mercadal al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, primer, i al *Butlletí de Dialectologia Catalana*, després.¹³ En tercer i darrer lloc, el 1920, empès pel sacerdot historiador que ell més valorava intel·lectualment, Rafel Bosch,¹⁴ s'introdueix a la publicació cultural més prestigiosa de l'illa, la *Revista de Menorca*, amb un article tan allunyat de les col·laboracions a la premsa catòlica com dels interessos filològics, «Un anenómetro inventado en Menorca».¹⁵ La ressenya, en llengua catalana, de l'obra d'Antoni M. Alcover sobre Josep M. Quadrado,¹⁶ apareguda el mateix any a la revista de l'Ateneu, és, tanmateix, el millor senyal d'un salt qualitatiu individual i, alhora, col·lectiu per tal com els diferents sectors ideològics de la Menorca del nou-cents han avançat, i fins convergit, en l'assumpció de la catalanitat de l'illa.

11. Vegeu Josefina SALORD RIPOLL, «El nou de juliol: la màgia de les històries», *Revista de Menorca*, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (1987), p. 375-393.

12. Vegeu Josep MASSOT I MUNTANER, «Antoni M. Alcover i Menorca», a *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 215-243.

13. Vegeu Josefina SALORD RIPOLL, «Carta per Francesc Camps i Mercadal, el primer filòleg menorquí del nou-cents», a *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, vol. II, Barcelona, Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 265-274.

14. Al text, sense títol, que escriu a la *Memòria del curs 1969-70 de Joventuts Musicals de Menorca*, arran de la mort de mossèn Josep Salord Farnés, afirma que Rafel Bosch «va ser l'historiador més important que va viure a Ciutadella en els quatre primers decennis d'aquesta centúria» i que «representa la promoció intel·lectual ciutadellenca immediatament anterior a la Guerra Civil».

15. Vegeu *Revista de Menorca*, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (1920), p. 365-376.

16. Vegeu Francesc de B. MOLL, «Don Jusep M.ª Quadrado. Sa vida i ses obres», *Revista de Menorca*, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (1920), p. 38-41.

L'establiment a Mallorca el 1921, al costat d'Antoni M. Alcover, encaminà decisivament la trajectòria de Francesc de B. Moll obrint-la al marc general de la filologia catalana i de la romanística europea però sense desvincular-lo mai de les coordenades culturals menorquines. És més: la cristallització de la seva personalitat corre paral·lela a l'avanç illenc pel que fa a l'assumpció de la catalanitat en un joc de correlats i d'interrelacions, que permeten d'explicar conjuntament el panorama col·lectiu i el protagonisme individual creixent.

Menorca es mantindrà inserida dins l'òrbita d'actuació del jove ciutadellenc d'acord amb una dinàmica en què les fidelitats a l'etapa anterior s'integraran als nous interessos filològics i editorials. Així, cal destacar, en primer lloc, la continuïtat tant pel que fa a la participació en l'esperit civicoideològic de la diada del 9 de juliol, en què es commemora l'assalt turc de Ciutadella al segle XVI,¹⁷ com a les col·laboracions en el diari *El Iris*, que ara adoptaran un caire més estrictament cultural. Cal destacar, en aquest sentit, les publicades al llarg de 1922: «Per la nostra llengua», una sèrie de set articles publicats entre el 20 d'abril i el 9 de setembre, i «En la mort de Costa i Llobera», del 26 d'octubre. Si, en el darrer, hi expressa la consciència d'una «literatura nacional», enaltida per «un dels nobles cavallers, guardador del vell casal de Catalunya», en els primers aborda una caracterització fonètica, morfològica i lèxica del menorquí des de l'evolució del llatí, precedida per un article crític, «L'indiferència menorquina», en què denuncia la manca de «popularitat» a l'illa del moviment iniciat a Catalunya a mitjan segle XIX:

Sols així té explicació l'estat magríssim de l'intellectualidad menorquina i el baix nivell d'il·lustració de moltes persones qui passen per instruïdes; i sols així se pot comprendre com aquella generació moguda a favor de la nostra llengua, ab tot i esser deixada sentir ben forta la veu de sos apòstols, ab tot i haver alsat l'esperit de totes les regions germanes, no ha alcançat entre nosaltres un sol grau de popularitat, ni sols ha conseguit interessar més que un petit nombre d'intellectuals benemèrits.

La realitat respongué l'estat combatut en aquest article amb la constitució a Maó, el juliol de 1923, de l'associació menorquina de Nostra Parla i la publicació d'un butlletí de l'agost d'aquest any al març de 1924. El que, dins el marc de

17. Com ell mateix explica a *Els meus primers trenta anys*, p. 176 i 251, per al 9 de juliol de 1923 escriu el seu darrer poema, «Sagrada prometença», que recità el seu amic Josep Al·lès Quintana, i, set anys més tard, l'Ajuntament de Ciutadella li encarrega el discurs per a aquesta diada. A més, el 1927, havia col·laborat, amb el text «Grandesa d'esperit», al full d'homenatge col·lectiu de deu pàgines, *El 9 de Julio*, dirigit per Andreu Casanovas Marquès.

l'obra cultural i pancatalanista iniciada per Nostra Parla el 1916, significava «la culminació d'un camí»,¹⁸ per a Menorca era l'establiment d'un nou estadi gràcies a la confluència dels intel·lectuals menorquins més representatius del tombant de segle ençà amb la generació de joves nascuts, com el mateix Moll, a començaments del nou-cents. La síntesi, no només generacional sinó també ideològica, estigué molt ben representada per Joan Mir i Mir (president), procedent de l'anarquisme finisecular; Francesc Hernández Sanz (vicepresident), pertanyent a la junta de l'Ateneu i director de la *Revista de Menorca*; Ferran Soldevila (bibliotecari), aleshores establert a Maó; els joves Marçal Pascuchi i Joan Hernández Móra (secretaris), a més del filòleg i folklorista Francesc Camps i Mercadal, soci fundador i «patriarca honorable de ses lletres menorquines».

La dictadura de Primo de Rivera, amb el seu «assaig de repressió cultural»,¹⁹ clausurà l'entitat i el butlletí però no pogué impedir que s'avancés en l'objectiu d'estendre els usos cultes de la llengua en un context en què les negacions públiques es veien contrarestades per la fermesa de múltiples respostes des de la premsa de dins i de fora de Menorca. Així, l'any 1926, amb les primeres mostres impreses del *Diccionari català-valencià-balear*, Francesc de B. Moll, amb el doble argument de «mi condición de menorquín amante de la cultura de mi tierra, y por tener yo intervención muy principal en la redacción y demás elaboración científica del citado diccionario», pot rebatre, en dues ocasions, els articles signats per Pedro Crespo al diari republicà *La Voz de Menorca* en què lamenta, pel que ell considera manca de criteri científic, la col·laboració de cent setanta-quatre menorquins en l'obra lexicogràfica: addueix l'autoritat del seu mestre Meyer-Lübke per afirmar que A. M. Alcover, amb el seu *Bolletí*, és considerat el fundador de la dialectologia catalana²⁰ i, en conseqüència, és irrefutable el caràcter científic del diccionari. L'atac, puntual, ja no és el resultat de cap «indiferència» sinó, segurament, de la consciència d'una realitat emergent, com ho demostra la sèrie de vuit articles que, amb el títol genèric «De la cultura catalana» publica, encara que sigui anònimament, el jove Marçal Pascuchi al mateix diari *La Voz de Menorca* i el mateix any 1926 per tal de crear un estat d'opinió favorable a l'Exposició del Llibre Català a Maó.²¹ El

18. Vegeu Isabel GRAÑA ZAPATA, «Nostra Parla a Menorca: la culminació d'un camí», capítol amb què clou *L'acció pancatalanista i la llengua: Nostra Parla (1916-1924)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 110-122.

19. Manllev el terme a Josep M. ROIG ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

20. Vegeu Pedro CRESPO, «El diccionario de Alcover», *La Voz de Menorca* (29 abril 1926); Francisco de B. MOLL, «El diccionario de Alcover», *La Voz de Menorca* (10 maig 1926); Pedro CRESPO, «Respuesta justificativa al señor Moll», *La Voz de Menorca* (12 maig 1926); Francisco de B. MOLL, «Replicando al señor Crespo», *La Voz de Menorca* (20 maig 1926).

21. Els articles, publicats entre el 20 de juliol i el 25 d'octubre de 1926, tracten, en castellà, sobre l'alta cultura a Catalunya, la tasca dels gramàtics, l'esforç dels escriptors, l'Institut d'Estudis Catalans, la Biblioteca de Catalunya, la Fundació Bernat Metge i l'Exposició del Llibre Català a Maó.

fet que, quatre anys més tard, Joan Estelrich s'adreça en una carta, inèdita, al seu amic Josep M. Ruiz Manent, els dos grans «ambaixadors» de Menorca dins la cultura catalana, comunicant-li que «amb en Pascuchi tenim molts projectes de propaganda autonomista» evidència fins a quin punt la dècada dels vint ha eixamplat, des de tots els sectors culturals i ideològics, els plantejaments del primer nou-cents.

L'eclosió i el salt qualitatiu dels anys trenta afecten ja de manera conjunta els intel·lectuals menorquins i el mateix Francesc de B. Moll, que s'erigirà, per primera vegada, en referent reconegut i eixamplarà, com a editor, el seu paper d'«impulsor de cultura»²² també a l'illa natal. En el primer cas, només cal recordar les coordenades de catalanitat lingüística i cultural de l'obra investigadora i editora de Francesc Hernández Sanz,²³ «el Rubió i Lluch de Menorca», com el va qualificar Jordi Carbonell;²⁴ la introducció de l'ensenyament de la llengua catalana gràcies a la Càtedra d'Estudis Baleàrics impartida per Joan Hernández Móra;²⁵ la tasca desenrotllada, de Barcelona estant com a professor de l'Institut-Escola, de Marçal Pascuchi en la recerca sobre l'intel·lectual crític de la Renaixença Josep Miquel Guàrdia; la sèrie de gairebé seixanta articles de Joan Timoner Petrus, amb el pseudònim Menorquit, a *La Voz de Menorca* al voltant del que ell mateix anomena «la nacionalitat catalana dels menorquins»... Els sectors conservadors, al seu torn, impulsen les noves publicacions periòdiques de la *Página Menorquina* de «*El Bien Público*» (gener 1927 - juny 1936), sota la direcció de Llorenç Lafuente Vanrell, i del *Full Menorquí. Suplement de «El Iris»* (gener 1934 - juny 1936), constituït per un grup de figures reconegudes i amb d'altres d'emergents com el jove Josep Sallord Farnés, amb la voluntat d'aprofundir en la realitat històrica, folklòrica, literària i, en general, cultural menorquina.

Els anys trenta signifiquen, per a Francesc de B. Moll, la cristallització del filòleg i de l'editor, amb el que ell mateix qualifica, a *Els meus primers trenta anys*, de «feina positiva a Mallorca, a Madrid i a Barcelona»: són els anys en què encamina les seves relacions amb l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), el qual li guardonà obres i el nomenà el 1936 membre corresponent; els anys en què reprèn la publicació del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* i entaula relacions fermes amb els intel·lectuals de l'Associació per la Cultura

22. Manllev ara el terme a Josep MASSOT I MUNTANER, «Francesc de B. Moll, impulsor de cultura», a *Els mallorquins i la llengua autòctona*, Barcelona, Curial, 1985.

23. Vegeu «Homenatge a Francesc Hernández Sanz», *Revista de Menorca*, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó i Institut Menorquí d'Estudis (1999-2000).

24. Vegeu Jordi CARBONELL, «La cultura a Menorca», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 11 (novembre 1964), p. 22.

25. Vegeu l'editorial «Estudis Baleàrics», *La Nostra Terra*, Palma, any IV, núm. 47 (novembre 1931), p. 393-394.

de Mallorca i col·labora en *La Nostra Terra*; els anys en què és nomenat membre corresponent de l'Acadèmia Espanyola de la Llengua i treballa, amb Manuel Sanchis Guarner, a l'*Atlas lingüístico de la Península Ibérica*; els anys en què inicia la biblioteca «Les Illes d'Or»...

I Menorca no quedà desvinculada de tot aquest panorama: hi ha, en primer lloc, dins l'àmbit filològic, la publicació el 1931 de l'*Estudi fonètic i lexical del dialecte de Ciutadella*,²⁶ per a l'elaboració del qual havia comptat amb una còpia manuscrita del *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí* de l'illustrat maonès Antoni Febrer i Cardona,²⁷ amb tot el que comporta d'assumpció de la tradició lexicogràfica menorquina; a més, el «Vocabulari tècnic dels molins de vent a les Balears», publicat al *Butlletí de Dialectologia Catalana* el 1934 i guardonat per l'IEC, aprofitava els materials i els dibuixos de l'enquesta dialectal feta amb mossèn Joan Benejam a Ferreries i a Alaior el Nadal de 1922.²⁸

En segon lloc, el nomenament com a membre corresponent de l'Acadèmia de la Llengua Espanyola el 1934 és celebrat per la *Pàgina Menorquina de «El Bien Público»*, que ja havia ressenyat anteriorment obres seves,²⁹ i pel *Full Menorquí* en un article, «Honrosa distinció a un ciutadellenc»,³⁰ en què resseguia la trajectòria d'«un dels filòlegs més ben preparats no sols de Catalunya sinó de tota Espanya» per acabar amb les següents paraules:

Full Menorquí, atent sempre a tot lo que significa glòria i prestigi de la nostra terra, es complau a felicitar el Sr. Moll, per l'honrosa distinció de què és estat objecte i que redunda en glòria de la nostra ciutat i de la nostra illa i de totes les terres catalanes.

Que aquesta distinció sigui un motiu més que l'ànima a seguir treballant per la nostra Pàtria, en bé de la seva llengua i de la seva cultura.

L'al·lusió a una «pàtria» renaixentista, identificada amb la llengua, evidència la superació de tot localisme i contribueix a explicar les afinitats de Francesc de B. Moll amb la revista i, especialment, amb Josep Salord Far-

26. Editat dins la *Miscelánea filológica dedicada a D. Antonio M.ª Alcover* i en un tiratge a part (Palma, Impremta Vda. Pizà, 1931, p. 72), va tornar a ser publicat, amb «diferències de detall», a *Randa*, Barcelona, núm. 8 (1979), p. 5-48.

27. Vegeu-ne l'edició crítica a cura de Maria Paredes a Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001, coll. «Biblioteca Filològica», núm. XLII.

28. Vegeu Francesc de B. MOLL, *Els meus primers trenta anys*, Palma, Moll, 1970, p. 141.

29. Vegeu-ne la nota, publicada a la primera pàgina, amb el títol «Académico menorquí» (14 agost 1935). L[lorenç] L[afuente] V[anrell] ressenya, l'11 de setembre de 1930, *El nou de juliol*, «el discurs dirigit al poble de Ciutadella [...] en l'aniversari del 9 de juliol de 1558», editat a la impremta de F. Soler el mateix any, i, el 14 de gener de 1932, l'*Ortografia mallorquina segons les normes de l'Institut*, adequada al llenguatge de totes les Balears.

30. Vegeu *Full Menorquí*, any II, núm. 20 (24 agost 1935).

nés, com ho evidencia una carta a ell dirigida i datada a Palma el 3 d'octubre de 1935:³¹

Com que l'article del «Full» no va firmat, no sé amb certesa qui n'és el culpable; però crec que no em faig gaire enfora de la veritat en suposar que vostè té part en la malifeta, i per això a vostè em dirigesc per fer constar el meu vot de gràcies i de censura.

Estic empegueït de no haver enviat encara res de col·laboració a aquest benemèrit «Full Menorquí». No és per falta de simpatia i de bona voluntat; però estic tan encaïllat de feines, que treballant dotze o més hores diàries sempre romanc endarrerit [...].

En tercer lloc, cal valorar en tota la seva importància la nòmina menorquina d'autors per a la col·lecció «Les Illes d'Or»,³² pensada com una veritable i popular «biblioteca baleàrica de llengua, literatura, història i ciències»: mossèn Rafel Bosch, el mestre i l'intel·lectual admirats i el qui l'havia empès a publicar a la *Revista de Menorca*; Francesc Hernández Sanz, el director d'aquesta publicació i el gran historiador del nou-cents; Llorenç Lafuente, l'escriptor i director de la *Pàgina Menorquina* de «*El Bien Público*», on havia emprès l'edició de l'obra poètica d'Antoni Febrer i Cardona; Josep M. Ruiz Manent, gran coneixedor de la realitat historicocultural menorquina; sense oblidar els mallorquins relacionats amb Menorca, com Joan Estelrich, Maria Verger i Joaquim Verdaguer. Entre els «títols dels primers volums en preparació», incloïa *Resum d'història de Menorca*, *Obres en vers d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)* i *Documents del Llibre Vermey de Ciutadella*, en el qual ell mateix havia estat treballant l'estiu de 1930 pel «valor històric extraordinari» de contenir «els privilegis, ordenacions i altres disposicions referents al règim de Menorca des de la conquesta per Alfons III fins al segle XVI».³³

No hi ha dubte, per tant, que la trajectòria de la Menorca de les dècades de 1920 i de 1930 i la de Francesc de B. Moll tenen molts paral·lelismes i convergències en l'avanç d'una consciència i d'una pràctica de catalanitat, que situen Menorca dins el procés de construcció de la cultura catalana contemporània. Francesc de B. Moll, signant de la *Resposta als catalans*, hauria també

31. Agraesc a Joana Moll Capó, l'estudiosa de Josep Salord Farnés i l'editora de la seva correspondència, que m'hagi deixat compartir la lectura d'unes cartes, que seran publicades durant aquest any dedicat a Francesc de B. Moll. Vegeu, tanmateix, Joana MOLL, «Apunts a un epistolari d'excepció: mossèn Josep Salord i Farnés / Josep Mascaró Pasarius», *Publicacions des Born, Ciutadella*, núm. 6 (1999), p. 137-157.

32. Vegeu Josep MASSOT I MUNTANER, «Francesc de B. Moll, editor obstinat», a *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 262-267.

33. Vegeu Francesc de B. MOLL, *Els meus primers trenta anys*, p. 252-253.

subscrit el manifest menorquí,³⁴ paralitzat per l'esclat de la guerra, en què s'afirmava:

Nosaltres que formam el nucli menorquí informat per l'esperit de la Renaixença, no sabríem dir més ni millor que els nostres germans de Mallorca; bastarà, doncs, manifestar que ens adherim de tot cor i amb sencera convicció a la resposta d'ells, i expressam el nostre desig d'obrar en conseqüència amb aquesta professió de fe en les destinacions futures de la comunitat catalano-balear.

No podem oblidar la part que eminents fills de Menorca han presa en les tasques glorioses de la Renaixença. Tenim present que foren menorquins els primers precursors insulars de l'Oda a la Pàtria d'Aribau: En Vicent Albertí i Vidal, qui l'any 1818 traduïa en menorquí «La Alonsiada» de Joan Ramis, i N'Antoni Febrer i Cardona, bon humanista, autor de moltes poesies menorquines i d'una gramàtica i d'un diccionari de la nostra modalitat dialectal a la primeria del segle XIX. Ni volem que caigui en oblit la glòria d'esser nat a Menorca el gran Quadrado, el membre més il·lustre del triumvirat qui amb La Palma realisava la incorporació definitiva de les nostres illes al ressorgiment espiritual de Catalunya.

A aquest ressorgiment volem aportar la cooperació de Menorca, procurant que la nostra illa renesqui en el propi esperit, segurs que així ens trobarem sempre dins la gloriosa trajectòria dels pobles recobrats en la unitat simbolisada per Verdaguer, Llorente i Costa i Llobera.

FRANCESC DE B. MOLL, EL REFERENT DE CATALANITAT A MENORCA DES DE LA RESISTÈNCIA CULTURAL FINS A LA RECUPERACIÓ DEMOCRÀTICA

El camí recorregut per la cultura a Menorca des del tombant de segle fins a la guerra, d'una banda, i el prestigi assolit per Francesc de B. Moll els anys trenta, amb la seva capacitat de sintetitzar les millors propostes dels diferents sectors ideològics, de l'altra, expliquen el paper de referent, indiscutit i indiscutible, que tingué en les diferents etapes de resistència, d'activisme i de recuperació democràtica. Recordem, dins el marc general de la cultura catalana «entre la clandestinitat i la represa pública», en paraules de Joan Samsó, que «un clar exponent de l'adaptació de la lluita cultural, fins la de dimensió més clarament política, a la legalitat va ser la Campanya del Diccionari, la primera campanya per la llengua sota el franquisme, duta a tot l'àmbit cultural català, que va significar finalment un èxit del catalanisme. L'element més destacat de la campanya fou l'«Exposició del Diccionari», itinerant, que va

34. Vegeu Josefina SALORD RIPOLL, «Josep M. Quadrado com a referent cultural de la Menorca del nou-cents», a *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la Il·lustració al Romanticisme*, p. 348-349.

inaugurar-se a Barcelona el juny de 1951 i que oferia un conjunt d'informacions i materials lingüístics adreçats a prestigiar científicament la llengua, en un moment en què era vital de fer-ho, pels quals resultava clara la unitat lingüística del català i la idea de Països Catalans».³⁵ El lloc central de Francesc de B. Moll dins la cultura catalana es traduí també en una important actuació menorquina d'acord amb les diferents circumstàncies històriques: més possibilistes les dels anys cinquanta, més clarament combatives les dels anys seixanta i començaments dels setanta, i del tot compromeses amb les noves possibilitats obertes a l'etapa de recuperació democràtica. El reconeixement institucional, en fi, dels seus darrers anys de vida segellava l'agraïment col·lectiu a un dels més destacats protagonistes de la cultura menorquina del segle xx.

La presència de Francesc de B. Moll els anys cinquanta és indestriable d'una figura, mossèn Josep Salord Farnés, i d'una institució, la Secció d'Estudis del Cercle Artístic de Ciutadella. Amb el primer, l'intel·lectual més destacat de la postguerra, erudit, filòleg, historiador i bibliòfil, reprèn el 1952, després d'uns escadussers contactes abans de la guerra, una interessant correspondència fins al 1966, que és sens dubte un dels indicadors més valuosos per entendre les actuacions a favor tant de la recuperació dels usos públics i cultes de la llengua com de l'establiment d'un marc referencial complet pel que fa a la cultura catalana. La creació, al seu torn, de la Secció d'Estudis del Cercle Artístic³⁶ el 1953, el primer president de la qual fou Josep Salord Farnés, significà la represa de la menorquinitat cultural en un marc en què l'«oficialitat» inicial, aprofitada pels sectors més «espruiament» lúcids, fou desbordada pels plantejaments de la generació més jove, agrupada a Joventuts Musicals des de la seva creació el 1958. La solemne commemoració, aquest mateix any, del quart centenari de l'assalt turc a Ciutadella, en la diada del 9 de juliol tan significativa dins la trajectòria de Francesc de B. Moll, li atorgà, com a mantenidor, un protagonisme de primer ordre, que ell sabé aprofitar en la conferència «Menorca dins la literatura»³⁷ per reclamar, més enllà de les mancances en la tradició literària menorquina contemporània, una participació plena en la catalanitat lingüística i cultural. En aquest sentit, cal recordar la inclusió d'Antoni Moll Camps, Joan Timoner Petrus i Gumersind Riera a l'antologia de Manuel Sanchis Guarner *Els poetes insulars de postguerra* i les

35. Vegeu Joan SAMSÓ, *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 140-141.

36. Vegeu Josefina SALORD RIPOLL, «La Secció d'Estudis del Cercle Artístic (1953-1970): la represa de la menorquinitat cultural», *Publicacions des Born*, Ciutadella, Cercle Artístic (1998), p. 55-76.

37. Publicada, en forma d'opuscle, pel Secretariat del Diccionari (Barcelona, 1958) com a obsequi de l'Obra del *Diccionari* i les biblioteques «Raixa» i «Les Illes d'Or» als subscriptors i amics en les festes de Nadal 1958 i Cap d'Any 1959, ha estat recollit a Francesc de B. MOLL, *Cinc temes menorquins*, Menorca, Edicions Nura, 1979, p. 7-24.

referències menorquines als volums de *Cap d'Any* de «Raixa» (1956-1964), en què sobresurt el poeta i intel·lectual maonès establert a Perpinyà, Gumer-sind Gomila, autor de les cròniques del Rosselló.

El prestigi assolit en el darrer tram de l'acabament de la magna obra del *Diccionari* significà una presència ininterrompuda en els mitjans de comunicació, especialment en el setmanari *El Iris*, que, entre d'altres, reproduirà, el 16 de desembre de 1961, l'article de Josep Pla «El Diccionario de Moll está terminado» d'*El Correo Catalán* encapçalant-lo amb un requadre en què, després de citar les paraules de Joan Sales al Cercle Artístic de Ciutadella, reclama l'homenatge d'admiració i afecte de què s'ha fet mereixedor. El reconeixement social arribarà el 1962 amb la concessió de la medalla d'or de la ciutat per part de l'Ajuntament de Ciutadella, la presidència d'honor de la Secció d'Estudis del Cercle Artístic de Ciutadella, l'homenatge de la Casa de Menorca a Palma i l'acord de l'Ajuntament de Maó de nomenar-lo fill il·lustre. La demanda que un grup de ciutadellencs fa, des de les pàgines d'*El Iris* el 3 de març, reclamant que el *Diccionari* sigui a tots els centres d'ensenyament i a les societats culturals de la ciutat és un signe inequívoc de les noves coordenades, pedagògiques i socials, a favor de l'ús públic de la llengua.

Així, a la dècada dels seixanta, Francesc de B. Moll intensificà la seva actuació i esdevingué, amb Josep Salord Farnés, el referent per excel·lència de les noves fornades d'activistes culturals. La seva activitat com a articulista i com a conferenciant, aprofitant al màxim les possibilitats ofertes per l'Obra Cultural Balear, creada el 1962 per iniciativa seva, el féu present a Menorca i això propicià la participació de destacades personalitats mallorquines com Josep M. Llompart o Bernat Vidal i Tomàs. Així, participà activament en la commemoració del centenari del naixement d'Àngel Ruiz i Pablo el 1965;³⁸ actuà a l'uníson amb Josep Salord Farnés en el debat sobre l'ús de la llengua «vernacla» en la litúrgia; formà part del jurat de la I Biennal Literària i Artística de les festes de Sant Joan el 1967; pronuncià una conferència, «El meu Josep M. Quadrado»,³⁹ en la commemoració del 150è aniversari del naixement del romàntic ciutadellenc; publicà, en fi, un nombre important d'articles a la premsa periòdica sobre toponímia, ensenyament de la llengua i fins turisme, alguns dels quals són reproducció dels de la premsa mallorquina i catalana, sobretot dels que, del 1962 al 1965, escriu per a *El Correo Catalán*, al costat de Josep Pla i Joan Fuster.⁴⁰

38. Vegeu la conferència pronunciada a Castell, «En Ruiz i Pablo, poeta i prosista menorquí», *Revista de Menorca*, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (1965), p. 205-217, recollida al volum esmentat *Cinc temes menorquins*. El mateix número, monogràfic, de la *Revista de Menorca* inclou la conferència de Josep M. Llompart, «Lliçó i exemple de tres escriptors balears», p. 219-241.

39. Recollida a Francesc de B. MOLL, *Cinc temes menorquins*, p. 45-80.

40. Vegeu Francesc de B. MOLL, *L'home per la paraula*, Palma, Moll, 1974.

L'any 1970, amb la mort de Josep Salord Farnés —«un autèntic intel·lectual, un investigador de primer ordre, com pocs n'hi hagi hagut a Menorca», en paraules de Francesc de B. Moll—⁴¹ i l'esllanguiment de l'activitat de la Secció d'Estudis del Cercle Artístic, semblava cloure's un cicle per obrir-se'n un altre a mans d'«un jovent més responsable [que] ha sentit la necessitat de tornar a les essències profundes de la terra: ha comprès que, per a tenir personalitat, primer hem d'esser nosaltres mateixos».⁴² El compromís i la presència del que ja era Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1971) es renovaren un cop més, tant fent d'interlocutor dels joves universitaris menorquins⁴³ com aprofundint en la relació epistolar amb Joan Hernández Móra. Aquesta correspondència, complementària de la dirigida a Josep Salord Farnés, ens situa plenament a la Menorca postfranquista. En efecte, tot i que la relació amb el catedràtic maonès, fill de Francesc Hernández Sanz i amic de Josep Pla, s'havia iniciat el 1962, no fou fins al 1976 quan agafà tota l'embranchida arran del compliment de l'acord pres per l'Ajuntament de Maó el 1962 de nomenar-lo menorquí il·lustre⁴⁴ i de l'homenatge popular que se li reté. El padrinatge d'Hernández Móra, correspost per Moll el 1981 en l'acte similar que honorà l'intel·lectual maonès, comportà unes relacions marcades per la voluntat de recuperació cultural. I Francesc de B. Moll, en l'etapa de configuració democràtica, continuà exercint, amb l'autoritat científica i moral que l'acompanyava, el seu mestratge: com a impulsor de cultura, donant suport als nous grups com el Collectiu Folkloric de Ciutadella en l'homenatge a Francesc Camps i Mercadal el 1979; com a filòleg, afrontant els reptes i les tergiversacions amb què s'abordava l'estatus jurídic i social de la llengua catalana, en la línia de la conferència «Aspectes polèmics d'un fet cultural»⁴⁵ a l'Ateneu de Maó el 1981; com a editor, incorporant a la nòmina d'autors menorquins anteriors,⁴⁶ els que asseguraven una nova realitat inves-

41. Vegeu-ne el text a *Memòria del curs 1969-1970 de Joventuts Musicals de Menorca*, un recull d'articles d'homenatge a Josep Salord Farnés, signats, entre d'altres, per Antoni Moll Camps, Josep Mascaró Pasarius, Jordi Baulies, Ferran Martí Camps i Andreu Murillo.

42. Vegeu Francesc de B. MOLL, «Parlem-ne de menorquinisme», *Menorca* (24 juny 1969), p. 5.

43. Vegeu Francesc de B. MOLL, «Com convé escriure la Història de Menorca», *Menorca* (2 març 1972), p. 10.

44. Vegeu Joan HERNÁNDEZ MÓRA, «Dos discursos d'homenatge a Francesc de B. Moll», *Revista de Menorca*, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (1978), p. 5-30.

45. Vegeu Francesc de B. MOLL, «Aspectes polèmics d'un fet cultural», *Revista de Menorca*, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (1981), p. 185-201.

46. Àngel Ruiz i Pablo i Ferran Martí Camps. Pel que fa al primer, edita *Novelletes menorquines* el 1934 a «Les Illes d'Or» amb un pròleg seu en què afirma que «és sens dubte, després d'en Quadrado, la figura més il·lustre que Menorca ha donat al món de les Lletres». Dotze anys després, amb el títol *Per fer gana*, el núm. 26 de la mateixa col·lecció, amplia l'obra costumista de 1895 amb cinc narracions posteriors, amb la qual cosa estableix el text «canònic» per al

tigadora, com Josep M. Quintana,⁴⁷ i creadora, com Pau Faner, Pere Gomila i Ponç Pons.⁴⁸

El nomenament de Francesc de B. Moll el 1986 com a president d'honor de l'Institut Menorquí d'Estudis, a proposta de la Secció de Llengua i Literatura en la reunió de constitució, significava l'agraïment per una trajectòria sense la qual és inexplicable la cultura a la Menorca del segle XX i, alhora, el reconeixement d'un mestratge gràcies al qual puguem renovar el compromís menorquí d'una catalanitat plena.

JOSEFINA SALORD RIPOLL

---

públic actual; les successives edicions d'aquestes obres evidencien el paper que jugaren en el manteniment de lectors menorquins en llengua catalana. Pel que fa al segon, també dins la mateixa col·lecció, edita les obres narratives *Xilografies menorquines* (1965) i *El rel·lotge de caixa* (1967), a més de la *Iniciació a la història de Menorca* (1973).

47. Vegeu *Menorca segle XX. De la Monarquia a la República*, Palma, 1976, coll. «Els treballs i els dies», núm. 13, i *Els menorquins i l'autonomia*, Palma, 1977.

48. Cal tenir present que la publicació de *Contes menorquins* de Pau Faner el 1972 havia estat celebrada pel mateix Francesc de B. Moll en un pròleg en què apunta a «una promoció literària menorquina renovada que s'animi a seguir el camí iniciat per en Faner». En uns termes semblants pel que fa a la creació poètica s'expressa Josep M. Llompart al pròleg de *Regió afòtica* (1978), de Pere Gomila, coll. «Balanguera», núm. 20. Finalment, la publicació, a «Les Illes d'Or», de *Vora un balcó sota un mar inaudit* (1981) i, a «Balanguera», del poemari *Al marge* (1983), de Ponç Pons confirma, com destaca Damià Pons al pròleg de la primera obra, «l'existència d'una generació jove capaç d'aportar el to menorquí a la literatura catalana produïda pels autors de la dècada dels setanta».